

Veranderlijk, 162 (over 'neocalvinisme') en John Bolt, *A Free Church, A Holy Nation. Abraham Kuyper's American Public Theology* (Michigan-Cambridge 2001). Bolt wil Kuyper's gedachtengoed uitwerken tot een 'charter for North American evangelicals engaged in today's cultural battles' (flaptekst).

¹³ Cf. Ernst Troeltsch, *Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen* (Tübingen 1912), 607, 666, 731, 738v., 769, 785, 790, 792. Over de *Stone Lectures*: 'Das Buch ist ... eine Art Gesamtbekanntnis des modernen orthodoxen Calvinismus. Uebrigens ist hier der Neocalvinismus in einer geradezu unerhörten Weise in den primitiven Genfer Calvinismus hineingedeutet. Es ist das Buch eines Dogmatikers und Politikers und als solches höchst lehrreich, als historische Leistung dagegen sehr irreführend' (607, noot 309); cf. Arie L. Molendijk, 'Ernst Troeltschs holländische Reisen. Eine Skizze – Im Anhang: drei Briefe Troeltschs an Karel Hendrik Roessingh', *Mitteilungen der Ernst-Troeltsch-Gesellschaft* 6 (1991) 24-39 (met de uitgave van een briefje van Troeltsch aan Kuyper of zijn secretaris).

¹⁴ Vgl. C. Augustijn, 'Kuyper's theologie van de samenleving' (1987), in: Augustijn en Vree, *Abraham Kuyper*, 24-53. Van de oudere studies noem ik: A.A. van Ruler, *Kuyper's idee eener Christelijke cultuur* (Nijkerk s.a.); S.J. Ridderbos, *De*

woekerde en het christelijk bewustzijn ondermijnende.¹⁶ Het is niet voldoende om tegenover het 'ni Dieu ni maître' van het modernisme het christelijk principe als zodanig te plaatsen. De beste mogelijkheid tot verdediging ligt in het calvinisme, omdat hier het christendom zijn zuiverste en sterkste uitdrukking vindt. Feitelijk verklaart Kuyper het calvinisme tot het betere christendom. Door het calvinisme niet eng confessioneel of kerkelijk te nemen, maar als een dragend beginsel van een alle terreinen van het leven omvattende wereldbeschouwing, wordt het een begrip van wereldhistorische betekenis, ondanks het feit dat de eigen groep – dat ziet Kuyper heel goed – vrij klein zal blijven.¹⁷

Het calvinisme wordt door Kuyper op één lijn gesteld met andere 'complexen van menselijk leven' (8), zoals paganisme, islamisme, romanisme en modernisme. Op drie punten – de opvatting van God, mens en wereld – vergelijkt Kuyper deze stelsels en precieseert zo de zelfstandigheid en meerwaarde van het calvinisme. Wat betreft het godsbegrip stelt hij dat het paganisme (dit geldt zowel voor het laagstaande animisme als het hoogstaande boeddhisme) God 'in het creatuur' vermoedt, terwijl de islam 'alle contact tussen het creatuur en God afsnijdt' (12). De grondgedachte van het Rooms-Katholicisme is dat 'God met het creatuur in gemeenschap treedt door middel van een mystieke tusschenschakel', te weten de kerk als 'zichtbaar, tastbaar, waarneembaar instituut' (12). In het calvinisme daarentegen is er een onmiddellijke gemeenschap tussen God en mens (door de Heilige Geest). Daarin ligt volgens Kuyper de kern van de predestinatieleer.¹⁸ Het modernisme valt enigszins buiten de vergelijking, maar verhoudt zich door zijn atheïsme toch ook – en wel op negatieve wijze – tot God. Het jodendom blijft hier, evenals overige religies, buiten beschouwing.¹⁹

Een mogelijke tegenwerping zou zijn dat ook Luther de onmiddelijkheid tussen God en mens gepropageerd heeft, maar dat is volgens Kuyper onjuist. In het lutheranisme werd de *ecclesia representativa* (de clerus) tussen God en de gelovigen geplaatst. Sterker nog, zo vervolgt hij, 'in alle Luthersche landen is de Reformatie meer van de Vorsten dan van het volk uitgegaan, is daarvoor onder de macht van de Overheid gekomen, die als 'summus episcopus' ambtelijk in de Kerk optrad, en heeft diens gevolge noch het sociale noch het staatkundige leven, overeenkomstig haar levensbeginsel, omgezet' (14). In deze zinsnede wordt reeds duidelijk, dat Kuyper het calvinisme ziet als de bij uitstek moderne vorm van religie, die niet van bovenaf opgelegd wordt en waarbij de scheiding tussen kerk en staat geaccepteerd wordt.

Dit punt komt terug bij de bespreking van het mensbegrip. Omdat volgens het calvinistisch principe het menselijke leven rechtstreeks onder God geplaatst is, mag er geen onderscheid